

УДК [930:94:394]«653»(477)(045)
DOI: 10.20535/2307-5244.52.2021.236147

М. Ю. Тарасюк

ORCID: 0000-0003-2107-2073

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

УКРАЇНСЬКА НАУКА ПРО ПОВСЯКДЕННЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ: ІСТОРІОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ

М. Tarasiuk

*National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»*

Everyday Life of the Middle Ages: Historiographical Aspects

У роботі перевіряється припущення, що у наш час історія повсякденності як науковий напрям відіграє вагомую роль у студіях медієвістів. Саме тому в статті з'ясовано рівень дослідження історії повсякденності середніх віків в українській історіографії. Визначено, що інтерес до історії щоденного життя різних прошарків суспільства виник ще у XIX ст., проте лише зі зміною наукової парадигми в незалежній Україні та початком ефективного використання теоретичного доробку зарубіжної історіографії розпочалась активна фаза досліджень повсякденності раннього, високого та пізнього середньовіччя. Встановлено, що від специфіки збережених джерел залежить можливий рівень вивчення тих чи інших аспектів буденності різних прошарків суспільства. З'ясовано, що бракує ґрунтовної загальної праці з історії повсякдення українців періоду середньовіччя. Напрацювання з цієї тематики здебільшого представлені в окремих статтях істориків.

Ключові слова: історіографія, історія повсякденності, середньовіччя, нова соціальна історія, Україна.

In the article, the author checks the assumption that the history of everyday life as a scientific field plays an important role in the research of domestic medievalists. The level of the research of the history of medieval everyday life in Ukrainian historiography is clarified. According to the author's observations, historiography about the history of the daily life of the Ukrainian Middle Ages is analyzed for the first time.

It has been found that historians have been interested in studying the everyday life of the Middle Ages since the 19th century. This kind of history was called «the history of the population». During the Soviet Union, the study of the history

of the people was slowed down by the Marxist approach. The history of everyday life as an independent scientific field was formed in independent Ukraine due to the change of the scientific paradigm, and the effective use of foreign historiography. Medievalists explore the material, and the spiritual dimensions of the early, the high, and the late Middle Ages actively, using an interdisciplinary approach. Historical works about the history of daily life combine the study of the late Middle Ages and the early modern times. Ukrainian studies of the history of everyday life are similar to the British, the French, and the Italian versions. Modern researches are based on neo-positivism and postmodern approaches. Furthermore, in the paper, it has been found that the specifics of preserved sources affect the ability of the scientist to study one or another aspect of the daily life of different social groups. Ukrainian historians analyze the everyday life of burghers (including artisans), and monks, and less often peasants. Today there is no comprehensive work about the history of the medieval everyday life of Ukrainians. The publication of the history of Ukrainian everyday life will open perspectives for a deeper understanding of the preconditions, and the causes of political events and economic changes, the changes in worldview of society in the Middle Ages, which influenced the following historical epochs. In most cases, certain topics are reflected in some historical articles. The author has concluded that the assumption is correct, and the history of everyday life is a popular scientific field today.

Keywords: the historiography, the history of everyday life, the Middle Ages, new social history, Ukraine.

Розвиток західної європейської науки зумовив виникнення нових напрямів історичних досліджень. Серед них: історія тіла, довкілля і, звісно, історія повсякденності (Берк, П. 2010; Коляструк, О. 2012, с. 5). Остання, зокрема, здобула визнання як напрям у сучасній українській історіографії в кінці 1990-х рр. — на початку 2000-х рр. (Удод, О. 2010а, с. 6). Цей напрям, однак, на думку деяких істориків, ще не оформився остаточно і перебуває на стадії розробки (Альков, В. 2014, с. 100; Головка, В. 2007, с. 98; Заболотна, Т. 2010, с. 39; Коляструк, О. 2011, с. 8). Новий напрям уже має певне теоретичне обґрунтування й відповідний інструментарій, незважаючи на відсутність чіткої дефініції (Коляструк, О. 2007, с. 175; Леснича, П. 2015, с. 152; Нагайко, Т. 2012, с. 4). Так, іноземну та вітчизняну історіографію з цієї проблематики, методологію, тлумачення поняття, основні завдання напрямку та його роль у сучасній українській науці вивчають О. Коляструк (Коляструк, О. 2007; Коляструк, О. 2009; Коляструк, О. 2011; Коляструк, О. 2012), О. Удод (Удод, О. 2010а; Удод, О. 2010б; Удод, О. 2010с). Про виникнення й концептуальне різноманіття підходу в Німеччині, Італії, Франції, Росії писала О. Куновська (Куновська, О. 2008). Окремі аспекти віддзеркалено в роботах В. Головка (Головка, В. 2007), Т. Заболотної (Заболотної, Т.

2010), Т. Нагайка (Нагайко, Т. 2010; Нагайко, Т. 2012), І. Ворончук (Ворончук, І. 2012; Ворончук, І. 2014), В. Алькова (Альков, В. 2014), П. Лесникої (Леснича, П. 2015), А. Шауренко (Шауренко, А. 2017) та у інших сучасників.

Однак у більшості випадків теоретичні аспекти з цього напрямку на практиці використовуються для візії суспільства ХХ ст. (Нагайко, Т. 2010, с. 46), наслідуючи, таким чином, концепт німецького варіанту «Alltagsgeschichte» («історія повсякденності») (Ludtke, A. 2003, p. 278). Ба більше, світ уже побачила серія колективних монографій «3 історії повсякденного життя в Україні», котра здебільшого висвітлює 1920-ті — 1980-ті рр. (Див. наприклад: Даниленко, В. [відп. ред.]. 2010а; Даниленко, В. [відп. ред.]. 2010b; Кульчицький, С. [відп. ред.]. 2012). Два томи з серії присвячені повсякденню ранньомодерної доби (Смолій, В. [гол. ред.]. 2012; Смолій, В. [гол. ред.]. 2013).

Припускаємо, що вивчення повсякденності середніх віків мусило б повернути увагу і медієвістів у дослідженнях минувшини. У зв'язку з цим, виникає потреба з'ясувати, яким є рівень дослідження повсякденності доби середньовіччя в українській історіографії, що становить *мету* цієї статті.

Історіографія в цьому випадку є різновидом історичного джерела, яке пропонує певну реконструкцію минулого. Напрацювання науковців містять пласт інформації, що використовується як для з'ясування історіографічної ситуації, так і для аналізу історіографічного процесу загалом (Колесник, І. 2013, с. 62). Саме тому безпосередній аналіз робіт істориків дасть змогу визначити тенденції та ступінь дослідження повсякденності середніх віків в українській науковці. Задля досягнення поставлених цілей у статті застосовуються принципи історизму та об'єктивності, методи узагальнення й критики, а також метод аналізу, які дали змогу оцінити напрацювання медієвістів і визначити особливості праць, повноту викладу; використовуючи історико-генетичний метод, вдалося оглянути шлях становлення напрямку історії повсякденності в українській медієвістиці й установити зв'язки між першими спробами дослідження повсякденності та сучасними студіями, а хронологічний метод був використаний для послідовного огляду історичного процесу й визначення загальних рис історіографічної ситуації; типологічний метод дав змогу згрупувати історіографію за тими аспектами повсякденності, які реконструюються.

За нашими спостереженнями, огляд історіографії в розвідках повсякденності середніх віків як самостійний предмет дослідження не виступав. Проте певні судження містяться у розгляді історії повсякдення наступного періоду — ранньомодерної доби — в статті В. Горобця (Горобець, В. 2012), який констатував існування різноманітних підходів і широке коло тем, що простіше за все можна простежити на прикладі конкретних розвідок. Автор також окреслив дві сформовані стратегії істориків: акцентування на повторювальних явищах і друга — на одиничних подіях та унікально-

му (Горобець, В. 2012, с. 11). Про становлення нового напрямку в світовій і вітчизняній історіографії зазначається в роботах І. Ворончук (Ворончук, І. 2012; Ворончук, І. 2014).

Поділяючи погляд Н. Яковенко на періодизацію як можливість науковця виокремити «найважливіше», на його думку, в конкретному історичному періоді (Яковенко, Н. 2006, с. 15), хронологічно визначаємо добу середньовіччя: ранній етап — VI–IX ст., високий — X–XIV ст., а пізній — часом з середини XIV ст. до другої половини XVI ст. (до підписання Люблінської унії 1569 р.), як це пропонував історик І. Лисяк-Рудницький (Lysiak-Rudnytsky, I. 1981, с. 239).

До сьогодні загальної праці з історії українського повсякденного життя не було опубліковано (Удод, О. 2010b, с. 18). Тож фундаментальні наукові розвідки про добу середньовіччя теж відсутні. Це є логічним, оскільки дослідження повсякденності у певних хронологічних рамках шляхом мікроаналізу лише поодинокі з'являються в українській історіографії, тому, як доречно зауважив В. Альков, формування поглядів на повсякдення українців на макрорівні є поки далекою перспективою (Альков, В. 2014, с. 98). Окрім того, серед причин описаної ситуації є як несприйняття серед окремих представників традиційної історії у фахових колах нових напрямів дослідження (Заболотна, Т. 2010, с. 42), так і політичний фактор, через який історія повсякденності тривалий час залишалась обділеною увагою науковців (Коляструк, О. 2011, с. 9). У випадку з вивченням часів середньовіччя додається й питання джерельної бази: чи є джерела, які, і як їх коректно інтерпретувати, якщо тогочасне суспільство є, як здається, подібним нам, такою ж мірою і відмінним. У зв'язку з цим констатація недостатнього рівня теоретичних та практичних розробок з визначеного напрямку порівняно з закордонною практикою (Шауренко, А. 2017, с. 199) є цілком поясненою. Потрібно не просто по-споживацькому впроваджувати погляди зарубіжних науковців в українську науку, а враховувати національні особливості при формуванні наукового інструментарію.

Конструювання історії в контексті напрямку історії повсякденності все частіше простежується в працях вітчизняних медієвістів про минуле європейських держав. Ймовірно, це зумовлено станом розробок подібних досліджень у іноземній науці, де є певні напрацювання з повсякдення різних прошарків суспільства в середньовіччі (Смолій, В. 2001, с. 5) та дещо кращою збереженістю джерел. Так, нещодавно було опубліковано монографію О. Охріменка про життя міст Англії у XI–XIII ст. (Охріменко, О. 2019). А М. Пархоменко, залучивши дані з археології, захистила дисертацію про повсякдення візантійського міста Херсонеса в ранньому середньовіччі¹.

¹ Пархоменко М. Повсякденне життя візантійського Херсонеса-Херсона (IV–X ст.). Дис. ... кандидата історичних наук. Харків, 2018. URL: <https://cutt.ly/AbD6Kze>

Інтерес науковців до повсякденних практик та побуту пересічної людини часів середньовіччя (і не тільки) на території України сягає корінням ХІХ ст. (Коляструк, О. 2012, с. 5). У працях істориків цей інтерес був складовою «історії народу» просто-таки тому, що про «історію повсякденності» як про окремий напрям дослідження тоді ще йтися не могло. Народознавці закликали вивчати менталітет, ставлення до матеріальних та духовних цінностей певного часу (Коляструк, О. 2012, с. 7), що перетинається тепер зі складовими новітнього напрямку, тож їхні надбання є важливим фундаментом для істориків сучасності. Такі дослідження базувалися на позитивістських принципах. Погляди В. Антоновича є яскравим прикладом. У передмові до збірника документів «Архив Юго-Западной России» (АЮЗР) — «Акты о городах (1432–1798)» — історик показував роль міст, зрозуміло, і їхніх мешканців, у існуванні певного ладу в державі, значенні виробничої та правничої практики, побуту містян (Антонович, В. 1869, с. 1–3), конструюючи в результаті погляд на загальну історію (макрорівня) через ситуацію «на місцях». Утім, його висновки про економічне становище досліджуваних земель з певних причин не завжди були коректними (Сас, П. 1989, с. 4). Сімейному побуту, а це приватна сфера повсякдення, та ролі жінки в суспільстві було присвячено том АЮЗР «Акты о брачном праве и семейном быте...» з передмовою О. Левицького, де той спробував з'ясувати співмірність законних норм і практики, сталості й змін в укладанні шлюбів у різних політичних реаліях у суспільстві, щоб у підсумку в читача сформувалася повна картина з цього приводу (Левицкий, О. 1909, с. 1, 6). Його зацікавлення у вивченні буденних справ шляхетства простежується і в більш ранній роботі — історичній прозі «Ганна Монтовт» (Левицкий, О. 1888). Окремої уваги заслуговує багатотомник М. Грушевського «Історія України-Руси», а саме Т. I, III, VI (Грушевський, М. 1991; Грушевський, М. 1993; Грушевський, М. 1995), в яких автор дотримувався культуро-історичної концепції. В кожному з томів історик намагався віднайти відомості про матеріальну культуру, умови виробничої практики, суспільний побут, незважаючи на обмеженість подібних розвідок і можливі неточності. М. Грушевський звертав увагу також на роль соціально-психологічних чинників в історії (Коляструк, О. 2012, с. 7). Це лише три приклади із багатьох можливих.

Узагальнення істориків, зазвичай, стосувалися пізнього середньовіччя і наступних періодів через обмежену, як вбачалося, джерельну базу (Антонович, В. 1869, с. 6), хоча, як один із прикладів, М. Грушевський намагався включити й відомості з етнології, лінгвістики, археології (Грушевський, М. 1991, с. 244–245) та інших дисциплін для докладного опису минувшини. Все ж предмет історії повсякденності був завжди доповненням до дослідження, а не сформованим самостійним напрямом; побутописанням, а не спро-

бами інтерпретацій; науковою перспективою, реалізація якої стала неможливою в умовах панівної радянської ідеології.

За часів СРСР вивчення повсякденних практик, як приклад втілення людинознавчого принципу, було явищем рідкісним (Коляструк, О. 2012, с. 8; Ворончук, І. 2014, с. 11), а українська історична наука розвивалася відірваною від поступу європейської науки, навіть якщо йшлося про співпрацю з діаспорою (Атаманенко, А. 2013, с. 300–301). Як стверджував М. Ждан, хоча українці-емігранти й намагалися досліджувати українське середньовіччя, вітчизняні історики мали значно більше можливостей для подібних розвідок. Все ж, попри це, таких науковців бракувало (Ждан, М. 1972, с. 149). Історичні праці медієвістів переважно були «звичайним продуктом примітивного ідеологічного мислення» (Книш, Ю. 1989, с. 95), бо панівну методологію марксизму цікавили зміна формацій, телеологічність і фінальність історії (Колесник, І. 2013, с. 78), а не повторювані явища в повсякденні суспільства. Увага вчених була переважно прикута до історії вдосконалення виробництва (а не до дослідження споживацької сфери), або до пошуку спільних витоків українського і російського народів, як те пропагував більшовицький апарат (Юсова, Н. 2003, с. 390). Певним винятком можна назвати працю Я. Кіся про промисловість Львова, де автор зумів відтворити окремі аспекти виробничої буденності й норми поведінки ремісників різного спрямування в соціумі (Кісь, Я. 1968). Подібні відомості знаходимо в окремих абзацах книги П. Саса про міста феодального періоду (Сас, П. 1989), хоча прямої мети реконструювати повсякденність у працях зазначених істориків не передбачалося. Поодинокі винятки становили також розділи книг, наприклад, І. Крип'якевича про побут українців (Крип'якевич, І. 1937), культуру та соціальні відносини в Галицько-Волинському князівстві (Крип'якевич, І. 1984) чи опис матеріальної культури в спеціальному розділі праці Д. Багалія (Багалій, Д. 1928) тощо. Втім, студіювання українського повсякдення в цей час було нерозвинутим, а повернення інтересу до історії пересічних людей у дусі визначеного напрямку відбулося лише після 1980-х рр.

Виникнення сприятливих умов для перегляду історіописання пов'язані зі становленням незалежності України, зміною парадигми, демократизацією цінностей суспільства і відкриттям доступу до закордонної історіографії (Коляструк, О. 2012, с. 8). Все це дало поштовх для розвитку історії повсякденності як конкретного напрямку в сучасній українській науці, для спроб пов'язати теоретичні надбання іноземних дослідників та специфічні риси творення національної історії. Саме це дасть змогу в найближчому майбутньому говорити про остаточне утворення українських студій з історії повсякденності, необхідність у яких існує (Ковалевська, О. 2010, с. 221).

Розвідки з повсякдення доби середньовіччя на території України в сучасній історіографії представлені здебільшого в тематичних статтях або у фор-

мі узагальнених висновків до підрозділів монографій. Для формування цілісного погляду на цей відрізок часу (як, в принципі, і про інші часові рамки) потрібні знання як про онтологічний, так і про аксіологічний виміри повсякденності, де перший включає щоденні повторювані практики, а другий — суб'єктивне уявлення представників епохи про певні явища, їхню реакцію та поведінку (Коляструк, О. 2009, с. 54). На нашу думку, саме тому важливість вивчення «тріади щоденності» (що включає житло, їжу і одяг) (Коляструк, О. 2009, с. 51) середніх віків пов'язана певною мірою зі змогою науковця надалі оцінити всі можливі фактори впливу на уявлення про світ та діяння людини минулого, визначити взаємозалежність, якщо така була.

Головні труднощі при дослідженні середньовіччя виникають не з осмисленням предмету напряму, а з інтерпретацією джерел. Присвоювання категорій сучасного мислення людині попередніх часів, однобоке бачення проблеми може спотворити результати дослідження (Ворончук, І. 2012, с. 16). Окремі приклади «пасток інтерпретацій» у зв'язку з цим розглянуті, наприклад, у статті Н. Старченко (Старченко, Н. 2009).

Розширення джерельної бази внаслідок міждисциплінарного підходу особливо сприяє дослідженням раннього середньовіччя, щодо якого писемні свідчення надзвичайно обмежені. Важливу роль відіграють археологічні дані, які унаочнюють уявлення науковців про буденне, та опертя на етнологію, що в комплексі дає змогу частково реконструювати онтологічний вимір життя (Див. наприклад: Володарець-Урбанович, Я. 2018; Баран, В. & Козак, Д. & Терпиловський, Р. 1991) чи, наприклад, окреме з ціннісного, як-от побутову магію східних слов'ян, яка була невіддільною складовою тогочасного світогляду (Горбаненко, С. [ред.]. 2020). Загалом це ареал інтересів археологів і антропологів, які враховують специфіку й межі розвідок.

Дещо краща ситуація з вивченням повсякдення високого середньовіччя. В історіографії вже є надбання, наприклад, В. Рички з історії подружнього життя (Ричка, В. 1991), буденності монастирів (Ричка, В. 1995) чи сміхової культури Київської Русі (Ричка, В. 2014); Р. Береста про житло та побут монастирів Галичини (Берест, Р. 2011). Подібні дослідження часом фрагментарні, що пов'язано з репрезентативністю джерел (з огляду на які вдається отримувати відповідні дані про певні прошарки суспільства) та різносторонністю виміру повсякдення (Ричка, В. 2014, с. 32), але саме такі праці допомагають уникнути спрощеного погляду на історичну реальність. Унікальними в цьому плані є також антропологічні розвідки О. Козак про хвороби у XI–XV ст., риси зовнішності мешканців Русі, які розкривають вплив клімату та географічного розташування, праці на тіло русичів (Див. наприклад: Козак, О. 2000; Козак, А. & Логановская, Е. & Балакин, С. 2000; Козак, О. & Потехіна, І. 2003).

Переосмислення збережених документів пізнього середньовіччя дало медієвістам змогу по-новому читати джерела, ставити нові запитання й вичитувати відповіді «поміж рядків». Повсякдення на межі пізнього середньовіччя і початку ранньомодерної доби зазвичай поєднуються в роботах істориків. Буденність, наприклад, волинян комплексно висвітлюється крізь призму ведення господарства, демографічні та кліматичні чинники, історію родини в монографії І. Ворончук (Ворончук, І. 2012). На сьогодні вказана праця науковиці є однією з найбільш комплексних у сферах історії повсякденності та історичної демографії, адже висвітлює буденність як міщан, селян, так і шляхти. Зазвичай авторка досліджує приватну сферу повсякдення (Ворончук, І. 2013; Woronczuk, I. 2010). Матеріальний вимір повсякденності на прикладі інвентарю шляхетського роду описано в статті О. Русиної (Русина, О. 2019). Ментальність селян — у роботі А. Гурбика (Гурбик, А. 1997), міщан — у Т. Гошко (Гошко, Т. 2020). Остання, зокрема, звернула увагу на статус жебрацтва в руських містах (Гошко, Т. 2017). Шляхом мікроісторичного аналізу конфліктні ситуації між різними суспільними прошарками в буденності розглянули Ю. Зазуляк (Зазуляк, Ю. 2019) щодо Галичини, Н. Старченко (Старченко, Н. 2003) щодо Волині. Соціальні взаємодії в містах досліджують також А. Бортнікова (Бортнікова, А. 2017; Бортнікова, А. 2018), О. Штанько (Штанько, О. 2015), А. Заяць (Заяць, А. 2019b). Останній же досліджує джерела поповнення міського соціуму (Заяць, А. 2019a), адже шляхи збільшення кількості населення віддзеркалюють подекуди ставлення людини до потенційного статусу «міщанина». Дещо з ремісничого повсякдення описав О. Штанько (Штанько, О. 2013). Дисертація А. Григорак¹ присвячена релігійному світогляду тогочасного суспільства загалом, а у статті В. Ульяновського (Ульяновський, В. 2013) — на прикладі конкретного представника епохи. Теми таких розвідок є різнобічними. Особливо помітний інтерес до історії родини. Наприклад, у роботах згаданої І. Ворончук (Ворончук, І. 2012; Woronczuk, I. 2010), у статтях А. Гурбика (Гурбик, А. 2000) щодо типології родин, або Н. Білоус (Білоус, Н. 2006; Білоус, Н. 2015) про насильство над жінками, роль «вірності» та «зради» у світосприйнятті міщан (не лише в родині, але й у стосунках з владою) тощо. Методологія історичної антропології стала однією з основних у розвідках науковців, застосовуються неопозитивістський та постмодерний підходи. Ціннісний вимір життя суспільства показано в нарисах з історії ментальності (Смолій, В. [відп. ред.]. 2001), збірках Н. Яковенко (Яковенко, Н. 2002), у виданнях «Mediaevalia Ucrainica» (Див. наприклад: Вислобоков, К. & Пеленський, Я. 1998). Журнал «Соціум. Альманах соціальної історії» при НАН України активно об'єднує навколо себе істориків даного науково-

¹ Григорак А. Світоглядні орієнтири українського соціуму у світлі іконографії Страшного Суду XV–XVIII ст. Дис. ... кандидата історичних наук. Київ, 2020. 290 с. URL: <https://cutt.ly/1bfcToy>

го напрямку (Горобець, В. 2012, с. 10). Зауважимо, що коло таких прикладів може бути значно розширеним.

Вивчення буденності українського середньовіччя, на наш погляд, дещо подібне до італійських студій, які охоплюють широкий регіональний і тематичний спектри (Куновська, О. 2008, с. 24; Ludtke, A. 2003, р. 278) з застосуванням мікроісторичного підходу (Колесник, І. 2013, с. 80), французьких та британських, які намагаються різносторонньо реконструювати повсякдення певних соціальних груп (Горобець, В. 2005, с. 619), значну увагу приділяють історії родини, локальній і демографічній історії (Колесник, І. 2013, с. 80). Нематеріальний вимір життя людей середньовіччя дедалі частіше представлений в інтерпретаціях українських істориків. Здебільшого вдається прояснити буденні практики з життя чернецтва, міщанства (ремісників у тому числі) та шляхти через характер збережених джерел. Вивчення селянства, хоч і спричиняє певні труднощі, є також актуальним (Гурбик, А. 2003). Науковий напрям охоплює історію жіноцтва, родини, конфліктів, соціальних стосунків, ментальності, локальну історію, урбаністику, що робить його предмет надзвичайно широким і складним для визначення рамок, проте саме це додає йому унікальності, нагадує про багатовимірність людського буття, яке є цілісним. Незмінним є основне завдання — всебічне вивчення повсякденного життя різних прошарків суспільства, адже саме те, що оточувало людину і те, що вона про цей світ уявляла, одночасно залежало від політичної та економічної ситуації певної доби та впливало на неї, а це, своєю чергою, конструювало реальність подальших історичних епох.

Висновки. Інтерес до дослідження середньовічного суспільства в українській науці виник ще у XIX ст., ґрунтуючись на позитивістському підході. В умовах панування марксистського підходу в СРСР вивчення матеріального й культурного виміру народу було сповільнене. Завдяки становленню демократичного суспільства та залученню до досліджень закордонних праць у добу незалежності, з'явилася можливість розвідок минулого в рамках напрямку історії повсякденності з застосуванням неопозитивістського та постмодерного підходів.

Сьогодні вже є теоретичне обґрунтування напрямку та приклади його практичного використання, представлені в окремих статтях істориків та колективних монографіях. Утім, загальна праця, яка містила б висновки про матеріальний та ціннісний виміри середньовічного повсякдення українців, відсутня. Українські студії з історії повсякденності цього періоду подібні до італійських, французьких і британських варіантів: у більшості робіт застосовується мікроісторичний аналіз, міждисциплінарний підхід, здійснюються спроби всебічно вивчити буття окремих прошарків суспільства. Предмет напрямку широкий і охоплює тріаду щоденності, виробничу практику, приватне життя, ментальні установки тощо, що засвідчується темами медієвіс-

тів, проте головним завданням є всестороннє вивчення життєвих практик, що дасть змогу науковцям надалі краще розуміти реальність минулого та його вплив на подальший історичний процес. Найбільшу складність становить інтерпретація документів через віддаленість культури минулого відносно сучасності. Все-таки завдяки новому погляду на джерела вдається реконструювати окремі аспекти буття шляхти, міщан (зокрема ремісників), чернецтва, рідше селян. Можна констатувати, що дослідження різноманітних аспектів повсякдення середньовічних людей є актуальною проблематикою, яка перебуває у фазі активних розробок у сучасній українській історіографії. Як і припускалося, усвідомлюючи потенціал наукового напрямку, медієвісти справді дедалі частіше використовують його для вивчення середніх віків.

Альков, В. 2014. Повсякдення: проблема дефініції та предмету на локальному рівні. *Гуржійівські історичні читання*. Вип. 7. С. 98–101.

Антонович, В. 1869. Предисловіе. *Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов (в 35 т.)*. Ч. 5: Акты о городах (1432–1798). Т. 1. Киев. С. 1–94.

Атаманенко, А. 2013. Українська історіографія в біполярному світі. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. № 36. С. 297–304.

Багалій, Д. 1928. *Нарис історії України на соціально-економічному ґрунті*. Харків. Т. 1.

Баран, В. & Козак, Д. & Терпиловський, Р. 1991. Господарство, побут та духовна культура слов'ян. *Походження слов'ян*. Київ. С. 90–134.

Берест, Р. 2011. *Середньовічні монастирі Галичини. Житло і побут*. Львів.

Берк, П. 2010. Вступ. Нова історія: її минуле і майбутнє. *Нові підходи до історіописання*. Упоряд. П. Берк. Київ. С. 13–39.

Білоус, Н. 2006. «Вірність» і «зрада» у світосприйнятті міщанства Київщини та Волині в XVI — першій половині XVII ст. *Соціум. Альманах соціальної історії*. Вип. 6. С. 141–160.

Білоус, Н. 2015. Насильство над жінками: сюжети з міщанського і селянського повсякдення Волині XVI — початку XVIII ст. *Соціум. Альманах соціальної історії*. Вип. 11–12. С. 135–146.

Бортнікова, А. 2017. Міста Волині та уряди старост у контексті суспільно-політичної взаємодії (XV — 60-ті рр. XVI ст.). *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. Вип. 11. С. 117–123.

Бортнікова, А. 2018. Правові відносини населення міста Володимира з інститутами влади до 1569 р. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. Вип. 16. С. 115–119.

Вислобоков, К. & Пеленський, Я. 1998 (ред.). *Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей*. Київ. Т. 5.

Володарець-Урбанович, Я. 2018. Речі побутово-ремісничого характеру в складі слов'янських скарбів кола Мартинівки. *In Sclaventia terra*. № 2. С. 113–138.

Ворончук, І. 2012. *Населення Волині в XVI — першій половині XVII ст.: родина, домогосподарство, демографічні чинники*. Київ.

Ворончук, І. 2013. Приватне життя князів Острозьких: стан, проблеми і перспективи. *Острозька давнина. Науковий збірник*. Вип. 2. С. 56–62.

Ворончук, І. 2014. Актіві книги гродських і земських судів як джерело до історії українського повсякдення ранньомодерної доби. *Українське повсякдення ранньомодерної доби: збірник документів. 1: Волинь XVI ст.* Київ. С. 6–74.

Головко, В. 2007. «Риба та м'ясо» історії повсякденності: теоретичні засади напряму. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки.* Київ. Вип. 17. С. 87–101.

Горбаненко, С. [ред.]. 2020. *Побутова магія східних слов'ян за археологічними даними: нариси.* Київ.

Горобець, В. 2005. Історія повсякдення. В: *Енциклопедія історії України.* Т. 3: Е–Й. Київ. С. 618–620.

Горобець, В. 2012. Багатоликий і важко вловлюваний світ повсякдення ранньомодерної України. *Повсякденне життя ранньомодерної України. Історичні студії у 2 т.* Т. 1: Практики, причини та відхилення повсякденного життя. Київ. С. 9–12.

Гошко, Т. 2017. Жебраки у руських містах XV — першої половини XVII ст. *Україна в Центральній-Східній Європі.* Вип. 17. С. 462–490.

Гошко, Т. 2020. Образ ідеального міщанина в уявленні міщанин XVI — початку XVII ст. (на матеріалах міст руських земель Корони Польської). *Соціум. Альманах соціальної історії.* Вип. 15–16. С. 237–272.

Грушевський, М. 1991. *Історія України-Руси: в 11 т. До початку XI віка.* Т. 1. Київ.

Грушевський, М. 1993. *Історія України-Руси: в 11 т. До року 1340.* Редкол.: П. Сохань (голова) та ін. Т. 3. Київ.

Грушевський, М. 1995. *Історія України-Руси: в 11 т. Житє економічне, культурне, національне XIV–XVII віків.* Т. 6. Київ.

Гурбик, А. 1997. Ментальність українського середньовіччя: правосвідомість селянства в XIV–XVI ст. *Український історичний збірник.* Вип. 1. С. 5–25.

Гурбик, А. 2000. Типологія української середньовічної сім'ї в контексті еволюції територіальної громади XIV–XVI ст. *Спеціальні історичні дисципліни.* Вип. 4. С. 415–431.

Гурбик, А. 2003. Актуальні проблеми дослідження українського села в епоху середньовіччя та нового часу. *Український історичний журнал.* Вип. 3. С. 3–8.

Даниленко, В. [відп. ред.]. 2010а. *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х — середина 1950-х рр.).* Київ. Т. 1–2.

Даниленко, В. [відп. ред.]. 2010б. *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х — середина 1950-х рр.).* Київ. Т. 2.

Ждан, М. 1972. Стан дослідів українського середньовіччя (резюме). *Український історик.* Вип. 1–2 (33–34). С. 149–150.

Заболотна, Т. 2010. Історія повсякденності — «панацея від усіх хвороб» чи пастка для історика? В: *Історія повсякденності: теорія та практика:* Матеріали Всеукр. наук. конф. Переяслав-Хмельницький. С. 38–43.

Зазуляк, Ю. 2019. Насильство, неволя та підданство на Галичині пізнього середньовіччя. *Ruthenica.* Вип. 15. С. 168–205.

Заяць, А. 2019а. Міста Волині у XVI — першій половині XVII ст.: джерела поповнення міського населення. *Український історичний журнал.* Київ. Вип. 1. С. 50–59.

Заяць, А. 2019б. Роль власників і старост у міському житті Волині XVI — першої половини XVII ст. *Історико-географічні дослідження в Україні.* Вип. 14. С. 26–45.

Кісь, Я. 1968. *Промисловість Львова у період феодалізму (XIII–XIX ст.).* Львів.

Книш, Ю. 1989. Українське середньовіччя в советській історичній науці доби М. Горбачова. *Український історик.* Вип. 4 (104). С. 95–98.

Ковалевська, О. 2010. Всеукраїнська наукова конференція «Історія України кризь призму мікроісторії та історії повсякденності». *Український історичний журнал*. Вип. 6. С. 219–221.

Козак, А. & Логановская, Е. & Балакин, С. 2000. Заболевания зубочелюстно-лицевой и костной систем у славян в XI–XV веках по палеоантропологическим данным. *Український медичний часопис*. Вип. 15. С. 53–56.

Козак, О. & Потехіна, І. 2003. Мешканці «града Володимира» за даними антропології. *Археологія*. № 1. С. 113–129.

Козак, О. 2000. Антропологічний склад та морфофізіологічні риси давньоруського населення Середнього Подніпров'я (за метеріалами могильника Григорівка). *Археологія*. № 1. С. 67–80.

Колесник, І. 2013. *Українська історіографія: концептуальна історія*. Київ.

Коляструк, О. 2007. Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці. *Український історичний журнал*. Вип. 1. С. 174–184.

Коляструк, О. 2009. Поняття повсякденності в сучасній науковій гуманітаристичі. *Україна XX століття: культура, ідеологія, політика*. Вип. 15. Ч. 1. С. 46–56.

Коляструк, О. 2011. Методологія історії повсякдення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Історія. № 982. Вип. 44. С. 8–21.

Коляструк, О. 2012. Історія повсякденності в сучасній українській історіографії. *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика*. Вип. 17. С. 5–9.

Крип'якевич, І. 1937. Побут. *Історія української культури*. Львів. С. 3–193.

Крип'якевич, І. 1984. *Галицько-Волинське князівство*. Київ.

Кульчицький, С. [відп. ред.]. 2012. *Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного життя*. Київ.

Куновська, О. 2008. Quo vadis «історіє повсякдення»? *Історіографічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр.* Київ. Вип. 18. С. 21–30.

Левицький, О. 1888. Ганна Монтовт. Из жизни волынского дворянства XVI в. *Киевская старина*. № 1–3. С. 94–161.

Левицький, О. 1909. Черты семейного быта в Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв. *Архив Юго-западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов (в 35 т.)*. Ч. 8: Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв. Т. 3. Киев. С. 1–120.

Леснича, П. 2015. Поняття «повсякденність» у пострадянській історіографії. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки*. Серія: історичні науки. Вип. 5 (306). С. 152–157.

Нагайко, Т. 2010. Історія повсякденності: погляд на проблему. В: *«Історія повсякденності: теорія та практика»*: матеріали Всеукр. наук. конф. Переяслав-Хмельницький. С. 43–48.

Нагайко, Т. 2012. Повсякденність як понятійна категорія історичного дослідження: осягнення інтерпретацій. *Наукові записки з української історії: Збірник наук. статей*. Вип. 29. С. 4–12.

Охріменко, О. 2019. *Повсякденне життя міст Англії XI–XIII ст.* Київ.

Ричка, В. 1991. Шлюб і подружнє життя у Київській Русі. *Український історичний журнал*. Вип. 1. С. 131–141.

Ричка, В. 1995. Повсякденне життя монастирів Київської Русі. *Український історичний журнал*. Вип. 5. С. 48–56.

Ричка, В. 2014. Над чим сміялися в Київській Русі. *Український історичний журнал*. Київ. Вип. 5. С. 21–32.

Русина, О. 2019. Повсякдення Острозьких у світлі реєстру князівського майна. *Український історичний журнал*. Вип. 3. С. 172–183.

Сас, П. 1989. *Феодальні міста України в кінці XV — 60-х роках XVI в.* Київ.

Смолій, В. 2001. Передмова. *Українське суспільство на зламі середньовіччя і нового часу: нариси з історії ментальності та національної свідомості*. Київ. С. 5–6.

Смолій, В. [відп. ред.]. 2001. *Українське суспільство на зламі середньовіччя і нового часу: нариси з історії ментальності та національної свідомості*. Авт. кол.: А. Гурбик, О. Гуржій, В. Матях, В. Ричка, К. Салій, П. Сас, В. Степанков, О. Струкевич. Київ.

Смолій, В. [гол. ред.]. 2012. *Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії: в 2 т. Т. 1: Практики, казуси та девіації повсякдення*. Київ.

Смолій, В. [гол. ред.]. 2013. *Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії: в 2 т. Т. 2*. Київ.

Старченко, Н. 2003. Конфлікт у Володимирі 1566 р.: варіант мікроісторичного прочитання. *Соціум. Альманах соціальної історії*. Вип. 3. С. 65–98.

Старченко, Н. 2009. Дещо про спокусу джерел та пастки інтерпретацій (на прикладі справ про шляхетські наїзди на Волині наприкінці XVI ст.). *Український історичний журнал*. Вип. 6. С. 165–182.

Удод, О. 2010а. Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії. *Краєзнавство*. № 3. С. 6–9.

Удод, О. 2010б. Історія повсякденності: питання методології та історіографії. *Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х—середина 1950-х рр.)*. Т. 2. С. 17–39.

Удод, О. 2010с. Історія повсякденності: питання історіографії. В: *«Історія повсякденності: теорія та практика»*: матеріали Всеукр. наук. конф. Переяслав-Хмельницький. С. 19–23.

Ульяновський, В. 2013. Велика передсмертна молитва князя Іллі Острозького: форми і прояви релігійності та есхатологічні мотиви. *Український історичний журнал*. Вип. 6. С. 72–91.

Шауренко, А. 2017. Історія повсякденності: від європейського досвіду до вітчизняних практик. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. 49. С. 199–202. DOI: <http://dx.doi.org/10.26661/swfh-2017-49-037>

Штанько, О. 2013. Мещане луцьке цеху кравецького і кушнерського: ремісники Луцька в середині XVI століття. *Літопис Волині*. Вип. 12. С. 25–30.

Штанько, О. 2015. «Місце публічне, де спокій та порядність захованими є»: ратуша в рецепції луцьких і володимирських міщан XVI — першої половини XVII ст. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Місто Володимир-Волинський та Побужжя у світовій та українській історії*. № 54. С. 107–110.

Юсова, Н. 2003. Зміна акцентів в українській радянській медієвістиці на проблему приєднання України до Росії (кінець 30-х — першої половини 40-х рр. XX ст.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. Вип. 9. С. 372–396.

Яковенко, Н. 2006. *Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України*. Київ. Вид. 3.

Яковенко, Н. 2002. *Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII століть*. Київ.

Lysiak-Rudnytsky, I. 1981. Periodization. Terminology. Round Table Discussion. *Rethinking Ukrainian History*. С. 237–242.

Ludtke, A. 2003. Alltagsgeschichte — ein Bericht von unterwegs. *Historische Anthropologie*, 2003. № 11. S. 278–295. DOI: <http://dx.doi.org/10.7788/ha.2003.11.2.278>.

Woronzuk, I. 2010. Dominująca władza mężczyzny nad kobietą w ukraińskiej rodzinie XVI–XVII w. *Mężczyzna w rodzinie I społeczeństwie — ewolucja ról w kulturze polskiej I europejskiej. 1. Od średowiecza do początku XX wieku*. S. 77–87.

Alkov, V. 2014. Povsiakdennia: problema definitivnosti ta predmetu na lokalnomu rivni [Everyday Life. The Problem of Definition and Subject at the Local Level]. *Hurzhiivski istorichni chytannia*. Vyp. 7. S. 98–101. [in Ukrainian]

Antonovich, V. 1869. Predislovie [Introduction]. *Arkhiv Yugo-zapadnoy Rossii, izdavaemyy Vremennoy komissiiy dlya razbora drevnikh aktov* (v 35 tt.). Ch. 5: Akty o gorodakh (1432–1798). T. I. Kiev. S. 1–94. [In Russian]

Atamanenko, A. 2013. Ukrainska istoriografii v bipoliarnomu sviti [The Ukrainian Historiography of the Bipolar Period]. *Naukovi pratsi istorichnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. № 36. S. 297–304. [in Ukrainian]

Bahalii, D. 1928. *Narys istorii Ukrainy na sotsialno-ekonomichnomu grunty* [Essay on the History of Ukraine on Socio-Economic Grounds]. Kharkiv. T. I. [in Ukrainian]

Baran, V. & Kozak, D. & Terpylovskiy, R. 1991. Hospodarstvo, pobut ta dukhovna kultura sloviań [The Economy, Household and Spiritual Culture of the Slavs]. *Pokhodzhennia sloviań*. Kyiv. S. 90–134. [in Ukrainian]

Berest, R. 2011. *Serednovichni monastyri Halychyny. Zhytlo i pobut* [Medieval Monasteries of Galicia: Housing and Everyday Life]. Lviv. [in Ukrainian]

Berk, P. 2010. Vstup [Introduction]. *Nova istoria: yii mynule i maibutnie. Novi pidkhody do istoriopyssannia*. Uporiad. P. Berk. Kyiv. S. 13–39. [in Ukrainian].

Bilous, N. 2006. «Virmist» i «zrada» u svitospriyniatti mishchanstva Kyivshchyny ta Volyni v XVI — pershii polovyni XVII st. [«Loyalty» and «Betrayal» in the Worldview of Kyiv and Volynian City-Dwellers in the 16th — Early 17th Century]. *Sotsium. Almanakh sotsialnoi istorii*. Vyp. 6. S. 141–160. [in Ukrainian]

Bilous, N. 2015. Nasylystvo nad zhinkamy: suzhety z mishchanskoho i selianskoho povsiakdennia Volyni XVI — pochatku XVIII st. [Violence Against Women: set Pieces From Volhynian Urban and Rural Quotidian Life, XVI — Early XVIII Centuries] *Sotsium. Almanakh sotsialnoi istorii*. Vyp. 11–12. S. 135–146 [in Ukrainian]

Bortnikova, A. 2017. Mista Volyni ta uriady starost u konteksti suspilno-politychnoi vzaïmodii (XV — 60-ti rr. XVI st.) [Cities of Volyn and the Governments of Headmen in the Context of Socio-Political Interaction (XV — 60's XVI Centuries)]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filosofsko-politolohichni studii*. Vyp. 11. S. 117–123 [in Ukrainian]

Bortnikova, A. 2018. Pravovi vidnosyny naselennia mista Volodymyra z instytutamy vlady do 1569 r. [Legal Relations of the Volodymyr City Population with the Power's Institutions till 1569]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii filosofsko-politolohichni studii*. Vyp. 16. S. 115–119. [in Ukrainian]

Vyslobokov, K. & Pelenskyi, Ya. 1998 (red. rada). *Mediaevalia Ucrainica: mentalnist ta istoria idei*. [Mediaevalia Ucrainica: the Mentality and the History of Ideas] Red. rada: K. Vyslobokov, Ya. Pelenskyi; Red.: L. Dovha, O. Tolochko, N. Yakovenko. Kyiv. T. 5. [in Ukrainian]

Volodarets-Urbanovych, Ya. 2018. Rechi pobutovo-remisnychoho karakteru v skladi sloviańskyykh skarviv kola Martynivky [Items of Domestic-Handicraft Character in Slavs Hoards Type of Martynivka]. *In Sclavenia terra*. № 2. S. 113–138. [in Ukrainian].

Voronchuk, I. 2012. *Naselennia Volyni v XVI — pershii polovyni XVII st.: rodyna, domohospodarstvo, demografichni chynnyky* [The Population of Volyn in the 16th — First Half of the 17th Century: Family, Household, Demographic Factors]. Kyiv. [in Ukrainian]

Voronchuk, I. 2013. Pryvatne zhyttia kniaziv Ostrozkykh: stan, problemy i perspektyvy [The Private Life of the Ostroh Knyazes: State, Problems and Prospects]. *Ostrozka davnyina. Naukovyi zbirnyk*. Vyp. 2. S. 56–62. [in Ukrainian]

Voronchuk, I. 2014. Aktovi knyhy grodskykh i zemskykh sudiv yak dzherelo do istorii ukrainskoho povsiakdennia rannomodernoi doby. [Act Books of City and Zemstvo Courts as a Source for the History of Ukrainian Everyday Life of the Early Modern Period]. *Ukrainske povsiakdennia rannomodernoi doby: zbirnyk dokumentiv. 1: Volyn XVI st.* S. 6–74 [in Ukrainian]

Holovko, V. 2007. «Ryba ta miaso» istorii povsiakdennosti: teoretychni zasady napriamu [«Fish and meat» of the History of Everyday Life: Theoretical Principles of Direction]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*. Vyp. 17. S. 87–101. [in Ukrainian]

Horbanenko, S. 2010. *Pobutova mahiia skhidnykh slovian za arkeolohichnymy danymy: narysy* [Household Magic of the Eastern Slavs According to Archaeological Data: Essays]. Kyiv. [in Ukrainian]

Horobets, V. 2005. Istoriia povsiakdennia [The History of Everyday Life]. In: *Entsyklopediia istorii Ukrainy*. T. 3: E–Y. Kyiv. S. 618–620. [in Ukrainian]

Horobets, V. 2012. Bahatolykyi i vazhko vlovliuvanyi svit povsiakdennia rannomodernoi Ukrainy [Multifaceted World of Daily Life in Early Modern Ukraine]. *Povsiakdenne zhyttia rannomodernoi Ukrainy. Istorychni studii: u 2 t.* T. 1.: Praktyky, kazusy ta deviatsii povsiakdennia. S. 9–12 [in Ukrainian]

Hoshko, T. 2017. Zhebraky u ruskykh mistakh XV — pershoi polovyny XVII st. [Beggars in Ruthenian Cities the 15th — the First Half of the 17th Century.] *Ukraina v Tsentralno-Skhidnii Yevropi*. Vyp. 17. S. 462–490. [in Ukrainian]

Hoshko, T. 2020. Obraz idealnogo mishchanyna v uiavlenni mishchan XVI — pochatku XVII st. (na materialakh mist ruskykh zemel Korony Polskoi) [The Image of the Perfect Burgher in the Ideas of Towns People of the 16th and Early 17th Century (Based on the Materials of Towns in the Polish Crown's Ruthenian Lands)]. *Sotsium. Almanakh sotsialnoi istorii*. Vyp. 15–16. S. 237–272. [in Ukrainian]

Hrushevskiy, M. 1991. *Istoriia Ukrainy-Rusy: v 11 t. Do pochatku XI vika* [History of Ukraine-Rus': in 11 vol. From Prehistory to the 11th Cent.]. T. 1. Kyiv, [in Ukrainian]

Hrushevskiy, M. 1993. *Istoriia Ukrainy-Rusy: v 11 t. Do roku 1340* [History of Ukraine-Rus': v 11 t. To the Year 1340]. T. 3. Kyiv. [in Ukrainian].

Hrushevskiy, M. 1995. *Istoriia Ukrainy-Rusy: v 11 t. Zhytie ekonomichne, kulturne, natsionalne XIV–XVII vikiv* [History of Ukraine-Rus': v 11 t. Economic, Cultural, and National Life in the 14th to 17th Centuries]. T. 6. Kyiv. [in Ukrainian].

Hurbyk, A. 1997. Mentalnist ukrainskoho serednovichchia: pravovidomist selianstva v XIV–XVI st. [The Mentality of the Ukrainian Middle Ages: the Legal Consciousness of the Peasantry in the 14th and 16th Centuries]. *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*. Vyp. 1. S. 5–25. [in Ukrainian]

Hurbyk, A. 2000. Typolohiia ukrainskoi serednovichnoi simi v konteksti evoliutsii terytorialnoi hromady XIV–XVI st. [The Typology of the Ukrainian Medieval Family in the Context of the Evolution of the Territorial Community of the 14th — the 16th Centuries]. *Spetsialni istorychni dystsypliny*. Vyp. 4. S. 415–431. [in Ukrainian]

Hurbyk, A. 2003. Aktualni problemy doslidzhennia ukrainskoho sela v epokhu serednovichchia ta novoho chasu [Current Problems of the Research of the Ukrainian Village

in the Middle Ages and Modern Times]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. Vyp. 3. S. 3–8. [in Ukrainian]

Danylenko, V. [vidp. red.]. 2010. *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh — seredyna 1950-kh rr.)* [Post-war Ukraine: Essays on Social History (Second Half of the 1940's — Mid-1950's)]. Kyiv. T. 1–2. [in Ukrainian]

Zhdan, M. 1972. Stan doslidiv ukrainskoho serednovichchia (reziume) [The State of Research of the Ukrainian Middle Ages (Summary)]. *Ukrainskyi istoryk*. Vyp. 1–2 (33–34). S. 149–150. [in Ukrainian]

Zabolotna, T. 2010. Istorii povsiakdenosti — «panatseia vid usikh khvorob» chy pastka dlia istoryka? [The History of Everyday Life — is «a Panacea for all Diseases» or a Trap for the Historians?]. In: *Istorii povsiakdenosti: teoriia ta praktyka: Materialy Vseukr. nauk. konf. Pereiaslav-Khmelnitskyi*, S. 38–43. [in Ukrainian]

Zazuliak, Yu. 2019. Nasystvo, nevolia ta pidanstvo na Halychyni piznoho serednovichchia [Violence, Slavery and Peasant Dependence in Late Medieval Galicia]. *Ruthenica*. Vyp. 15. S. 168–205. [in Ukrainian]

Zaiats, A. 2019a. Mista Volyni u XVI — pershii polovyni XVII st.: dzherela popovnennia miskoho naselennia [The Towns of the Volyn' in the 16th — First Half 17th Centuries: Sources of Replenishment of the Urban Population]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. Vyp. 1. S. 50–59. [in Ukrainian]

Zaiats, A. 2019b. Rol vlasnykiv i starost u miskomu zhytti Volyni XVI — pershoi polovyni XVII st. [The role of Owners and Statrosts in the Urban Life of Volhynia in the 16th — the First Half of the 17th Century]. *Istoryko-heohrafichni doslidzhennia v Ukraini*. Kyiv. Vyp. 14. S. 26–45. [in Ukrainian]

Kis, Ya. 1968. *Promyslovist Lvova u period feodalizmu (XIII–XIX st.)* [Industry of Lviv in the Period of Feudalism (XIII–XIX Centuries)]. Lviv. [in Ukrainian].

Knysh, Yu. 1989. Ukrainske serednovichchia v sovietskii istorychnii nautsi doby M. Gorbachova [The Ukrainian Middle Ages in Soviet Historical Science of Gorbachev's Time]. *Ukrainskyi istoryk*. Vyp. 4 (104). S. 95–98. [in Ukrainian]

Kovalevska, O. 2010. Vseukrainska naukova konferentsiia «Istorii Ukrainy kriz pryzmu mikroistorii ta istorii povsiakdenosti» [All-Ukrainian Scientific Conference «History of Ukraine Through the Prism of Micro-History and the History of Everyday Life»]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. Vyp. 6. S. 219–221. [in Ukrainian]

Kozak, A. & Loganovskaya, Ye. & Balakin, S. 2000. Zabolevaniya zubochelyustno-litsevoy i kostnoy sistem u slavyan v XI–XV vekakh po paleoantropologicheskim dannym [Cranio-Maxillar and Bones Diseases in Slavs of 11th — 15th Centuries According to the Paleoanthropological Findings]. *Ukrainskyi medychnyi chasopys*. Vyp. 15. S. 53–56. [in Ukrainian]

Kozak, O. & Potiekhina, I. 2003. Meshkantsi «hrada Volodymyra» za danymy antropologii [Inhabitants of the «Vladimir's Town» after the Anthropology Data]. *Arkheolohiia*. № 1. S. 113–129. [in Ukrainian]

Kozak, O. 2000. Antropolohichni sklad ta morfofiziologichni rysy davnoruskoho naselennia Serednoho Podniprov'ia (za meterialamy mohylnya Hryhorivka) [Anthropological Structure and Morphophysiological Characteristics of the Ancient Rus Population at the Middle Dnieper Region (by the Materials of the Grigorovka Burial-Ground)]. *Arkheolohiia*. № 1. S. 67–80. [in Ukrainian]

Kolesnyk, I. 2013. *Ukrainska istoriografii: kontseptualna istoriia* [Ukrainian Historiography: Conceptual History]. Kyiv. [in Ukrainian]

Koliastruk, O. 2007. Predmet istorii povsiakdennosti: istoriohrafichniy ohliad yoho stanovlennia u zarubizhnii ta vitchyzniani istorychnii nautsi [The Subject of the History of Everyday Life: a Historiographical Review of its Formation in Foreign and Domestic Historical Science]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. Vyp. 1. S. 174–184. [in Ukrainian]

Koliastruk, O. 2009. Poniattia povsiakdennosti v suchasni naukovi humanitarystytsi [The Concept of Everyday Life in the Modern Scientific Humanities]. *Ukraina XX stolittia: kultura, ideolohiia, polityka*. Vyp. 15, Ch. 1. S. 46–56. [in Ukrainian]

Koliastruk, O. 2011. Metodolohiia istorii povsiakdennosti [Methodology of Everyday Life History]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Istoriia*. № 982, Vyp. 44. S. 8–21. [in Ukrainian]

Koliastruk, O. 2012. Istoriia povsiakdennosti v suchasni ukrainskii istoriohrafii [The History of Everyday Life in Modern Ukrainian Historiography]. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka*. Vyp. 17. S. 5–9. [in Ukrainian]

Krypiakevych, I. 1937. Pobut [Household]. *Istoriia ukrainskoi kultury*. Lviv. S. 3–193. [in Ukrainian].

Krypiakevych, I. 1984. Halytsko-Volynske kniazivstvo [Principality of Galicia-Volhynia]. Kyiv. [in Ukrainian]

Kulchytskyi, S. [red.]. 2012. *Ukrainske radianske suspilstvo 30-kh rr. XX st.: narysy povsiakdennoho zhyttia* [Ukrainian Soviet Society in the 1930's: Essays About the Everyday Life]. [in Ukrainian]

Kunovska, O. 2008. Quo vadis «istoriie povsiakdennosti»? [Quo Vadis «the History of Everyday Life»?]. *Istoriiohrafichni doslidzhennia v Ukraini: Zb. nauk. pr.* Vyp. 18. S. 21–30. [in Ukrainian]

Levitskiy, O. 1888. Ganna Montovt. Iz zhizni volynskago dvoryanstva XVI v. [Ganna Montovt. From the Life of Volyn Nobility of the 16th Cent.]. *Kievskaya starina*. № 1–3. S. 94–161. [in Russian]

Levitskiy, O. 1909. Cherty semeynago byta v Yugo-zapadnoy Rusi v XVI–XVII vv. [Features of Family Life in Southwestern Ruthenia in the 16th— the 17th Centuries]. *Arkhiv Yugo-zapadnoy Rossii, izdavaemyy Vremennoy komissiiy dlya razbora drevnikh aktov* (v 35 t.). Ch. 8: Akty o brachnom prave i semeynom byte v Yugo-Zapadnoy Rusi v XVI–XVII vv. T. 3. Kiev. S. 1–120. [in Russian]

Lesnycha, P. 2015. Poniattia «povsiakdennist» u postradianskii istoriohrafii [The Concept «the Everyday Life» in Postsoviet Historiography]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu im. Lesi Ukrainky. Seriya: istorychni nauky*. Vyp. 5 (306). S. 152–157. [in Ukrainian]

Nahaiko, T. 2010. Istoriia povsiakdennosti: pohliad na problemu [The History of Everyday Life: a Look at the Problem]. In: *«Istoriia povsiakdennosti: teoriia ta praktyka»: materialy Vseukr. nauk. konf. Pereiaslav-Khmelnyskiy*. S. 43–48. [in Ukrainian]

Nahaiko, T. 2012. Povsiakdennist yak poniatiina katehoriia istorychnoho doslidzhennia: osiahnennia interpretatsii [Routine in Historical Research Conceptual Categories: Cognition of Interpretation]. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii: Zbirnyk nauk. Statei*. Vyp. 29. S. 4–12. [in Ukrainian]

Okhrimenko, O. 2019. *Povsiakdenne zhyttia mist Anhlii 11th — 13th st.* [Everyday Life in the Cities of England 11th — 13th Centuries]. Kyiv. [in Ukrainian]

Rychka, V. 1991. Shliub i podruzhnie zhyttia u Kyivskii Rusi [Marriage and Married Life in Kyivan Rus']. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. Vyp. 1. S. 131–141. [in Ukrainian]

Rychka, V. 1995. Povsiakdenne zhyttia monastyriv Kyivskoi Rusi [Everyday Life of the Monasteries of Kyivan Rus']. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. Vyp. 5. S. 48–56. [in Ukrainian]

Rychka, V. 2014. Nad chym smiiialysia v Kyivskii Rusi [What Was Laughed at in Kyivan Rus']. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. Vyp. 5. S. 21–32. [in Ukrainian]

Rusyna, O. 2019. Povsiakdennia Ostrozkykh u svitli reiestru kniazivskoho maina [Everyday Life of Ostrozki Princes in the Light of the Inventory of Their Property]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. Vyp. 3. S. 172–183. [in Ukrainian]

Sas, P. 1989. *Feodalnye goroda Ukrainy v kontse XV — 60-kh godakh XVI v.* [The Feudal Cities of Ukraine at the End of the 15th — 60's of the 16th Century] Kiev. [in Russian]

Smolii, V. 2001. Peredmovia [Preface]. *Ukrainske suspilstvo na zlami serednovichchia i novoho chasu: narysy z istorii mentalnosti ta natsionalnoi svidomosti*. Kyiv. S. 5–6. [in Ukrainian].

Smolii, V. [vidp. red.]. 2001. *Ukrainske suspilstvo na zlami serednovichchia i novoho chasu: narysy z istorii mentalnosti ta natsionalnoi svidomosti* [Ukrainian Society at the Turn of the Middle Ages and Modern Times: Essays about the History of Mentality and National Consciousness]. Avt. kol.: A. Hurbyk, O. Hurzhii, V. Matiakh, V. Rychka, K. Salii, P. Sas, V. Stepankov, O. Strukevych. Kyiv. [in Ukrainian].

Smolii, V. [hol. red.]. 2012. *Povsiakdennia rannomodernoï Ukrainy. Istorychni studii v 2-kh tomakh. T. 1: Praktyky, kazusy ta devitsii povsiakdennia* [The Everyday Life of Early Modern Ukraine. Historical Studies in 2 vol. Vol. 1. Kyiv. [in Ukrainian].

Smolii, V. [hol. red.]. 2013. *Povsiakdennia rannomodernoï Ukrainy. Istorychni studii v 2-kh tomakh. T. 2: Svit rechei i povsiakdennykh uivlen* [The Everyday Life of Early Modern Ukraine. Historical Studies in 2 vol. Vol. 2. Kyiv. [in Ukrainian].

Starchenko, N. 2003. Konflikt u Volodymyri 1566 r.: variant mikroistorychnoho prochyttannia [The Conflict in Volodymyr in 1566: a Variant of Microhistorical Reading]. *Sotsium. Almanakh sotsialnoi istorii*. Kyiv. Vyp. 3. S. 65–98. [in Ukrainian]

Starchenko, N. 2009. Deshcho pro spokusu dzherel ta pastky interpretatsii (na prykladi sprav pro shliakhetski naizdy na Volyni naprykintsi XVI st.) [Something about the Temptation of Sources and Traps of Interpretations (on the Example of Cases of Noble Raids in Volhynia in the Late 16th Century)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. Vyp. 6. S. 165–182. [in Ukrainian]

Udod, O. 2010a. Istoriia povsiakdennosti yak providnyi napriam ukrainskoi istoriohrafii [History of Daily Occurrence as Basic Direction Ukrainian Historiography]. *Kraieznavstvo*. № 3. S. 6–9. [in Ukrainian]

Udod, O. 2010b. Istoriia povsiakdennosti: pyttannia metodolohii ta istoriohrafii [The History of Everyday Life: Questions of Methodology and Historiography]. *Povoienna Ukraina: narysy sotsialnoi istorii (druha polovyna 1940-kh — seredyna 1950-kh rr.)*. T. 2. S. 17–39. [in Ukrainian]

Udod, O. 2010c. Istoriia povsiakdennosti: pyttannia istoriohrafii [The History of Everyday Life: Questions of Historiography]. «*Istoriia povsiakdennosti: teoriia ta praktyka*»: materialy Vseukr. nauk. konf. Pereiaslav-Khmelnytskyi. S. 19–23. [in Ukrainian]

Ulianovskyyi, V. 2013. Velyka peredsmertna molytva kniazia Illi Ostrozko: formy i proiavy relihiinosti ta eskhatolohichni motyvy [The Big Death Prayer by Illia Ostroz'kyi: Forms and Demonstrations of Religious and Eschatological Motifs]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. Vyp. 6. S. 72–91. [in Ukrainian]

Shaurenko, A. 2017. Istoriia povsiakdennosti: vid yevropeiskoho dosvidu do vitchyznianskykh praktyk [The History of Everyday Life: from European Experience to the Domestic Practices].

Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Vyp. 49. S. 199–202. DOI: <http://dx.doi.org/10.26661/swfh-2017-49-037>. [in Ukrainian]

Shtanko, O. 2013. Meshchane lutskye tsekhu kravetskoho y kushnerskoho: remisnyky Lutska v seredyni XVI stolittia [Lutsk Citizens of Tailor and Furrier Workshops: Artisans of Lutsk in the Middle of the 16th Century]. *Litopys Volyni*. Vyp. 12. S. 25–30. [in Ukrainian]

Shtanko, O. 2015. «Mistse publichne, de spokii ta poriadnist zakhovanymy ye»: ratusha v retseptsii lutskykh i volodymyrskykh mishchan XVI — pershoi polovyny XVII st. [«A Public Place where Peace, and Decency are Hidden»: the Town Hall in the Reception of Lutsk and Volodymyr Burghers of the 16th — First Half of the 17th Centuries] *Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Misto Volodymyr-Volynskiy ta Pobuzhzhia u svitovii ta ukrainskii istorii*. № 54. S. 107–110. [in Ukrainian]

Yusova, N. 2003. Zmina aktsentiv v ukrainskii radianskii mediievistytsi na problemu pryednannia Ukrainy do Rosii (kintsia 30-kh — pershoi polovyny 40-kh rr. XX st.) [Changing Emphasis in Ukrainian Soviet Medieval Studies on the Problem of Ukraine's Accession to Russia (Late 1930's — First Half of the 1940's)]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennia, poshuky*. Vyp. 9. S. 372–396. [in Ukrainian]

Yakovenko, N. 2002. *Paralelnyi svit: Doslidzhennia z istorii uiavlennia ta idei v Ukraini XVI–XVII stolit* [Parallel World. Research on the History of Ideas in Ukraine in the 16th — 17th Centuries]. Kyiv, [in Ukrainian]

Yakovenko, N. 2006. *Narys istorii serednovichnoi ta rannomodernoï Ukrainy* [An Outline History of Mediaeval and Early Modern Ukraine]. Kyiv. Vyd. 3. [in Ukrainian]

Lysiak-Rudnytsky, I. 1981. Periodization. Terminology. Round Table Discussion. *Rethinking Ukrainian history*. S. 237–242. [in English]

Ludtke, A. 2003. Alltagsgeschichte — ein Bericht von unterwegs [Alltagsgeschichte — a report on the go]. *Historische Anthropologie*, № 11. S. 278–295. DOI <http://dx.doi.org/10.7788/ha.2003.11.2.278>. [in German]

Woronczuk, I. 2010. Dominująca władza mężczyzny nad kobietąw ukraińskiej rodzinie XVI–XVII w. [The Dominant Power of Men Over Women in the Ukrainian Family of the 16th — 17th Centuries] *Mężczyzna w rodzinie I społeczeństwie — ewolucja ról w kulturze polskiej I europejskiej*. 1. Od średowiecza do początku XX wieku. S. 77–87. [in Polish]